

УДК 808.5:81

О.Б. КИРИЛЬЧУК

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Полтава

РИТОРИЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Володіння мовленнєво-мисленнєвою діяльністю, спрямованою на виховання та розвиток гармонійної особистості, набуває особливої актуальності в умовах становлення української державності. У зв'язку з цим у статті проаналізовано формування риторичної майстерності вчителя-предметника гуманітарних дисциплін та систематизовано теоретичні погляди розвитку професійної мовленнєвої діяльності, спрямованої на виховання риторичної культури особистості.

Ключові слова: *риторична майстерність, гуманітарний предмет, спілкування, мовлення, мовленнєво-мисленнєва діяльність, риторична культура.*

Постановка проблеми. Становлення української державності, інтеграція у світове та європейське співтовариство, відмова від тоталітарних методів управління державою і побудова громадянського суспільства передбачають орієнтацію на особистість, духовно-моральну та інтелектуальну культуру, що спрямовує сучасне шкільництво до переходу на особистісно-розвивальну модель навчально-виховного процесу, поліпшення результатів навчання і виховання, становлення гуманної високomorальної освіченої людини, яка прагне оволодіти успішним, дієвим, ефективним і переконливим мовленням, здатної жити і працювати з максимальною користю для себе і для суспільства.

У центрі педагогічної риторики перебуває особа, яка спілкується в різних комунікативних ситуаціях, прагне розв'язати соціально значущі, життєво важливі завдання. Нині активізується особлива роль учителя гуманітарних дисциплін, діяльність якого належить усному слову, важливому засобу взаєморозуміння, переконання, головному засобу реалізації усіх завдань методичного, дидактичного і виховного характеру, інструменту творення креативної особистості та виховання риторичної культури. Вчителю-гуманітарію постійно доводиться роз'яснювати, консультувати, переконувати, виступати посередником у вирішенні спірних питань, вступати в дискусію. Оптимальна мисленнєво-мовленнєва поведінка в будь-яких комунікативних ситуаціях для вчителя є професійною нормою, а риторична майстерність як здатність володіти всіма видами усного переконуючого слова у монологічних, діалогічних і полілогічних формах – професійною [6, с. 67]. Як наголошує Г. Сагач, риторика – “цариця душ”, “княгиня мистецтв”, за Феофаном Прокоповичем, покликана сприяти взаєморозумінню між людьми, гармонізувати гуманні відносини між комунікантами, бо мудра Діотима колись сказала Сократу: “Любов єднає край безодні” [5, с. 42].

Аналіз останніх досліджень. Проблем риторичної майстерності вчителя, яка безпосередньо пов'язаної з професійно-педагогічним мовленням, стосуються праці Н. Головань, З. Зайцевої, Л. Зінченко, А. Капської, Л. Крамущенко, Т. Ладженської, М. Пентиліук, а також наукові дослідження проблеми спілкування дозволили з'ясувати різні аспекти, а саме: сутність, структуру, функції спілкування (В. Кан-Калік, О. Киричук, О. Леонтєв), виховання в учнів комунікативної культури з метою підготовки їх до міжособистісного спілкування в майбутньому (Б. Бушелева, Л. Павлова, В. Сухомлинський), роль спілкування у вихованні школярів (Н. Косова, В. Наумов, Р. Семернікова), можливості формування креативності у сфері спілкування та його культури (Д. Балдинюк, І. Колмогорцева), лінгвістичні аспекти спілкування (М. Вашуленко, Т. Ладженська, Г. Сагач, О. Юніна), етику педагогічного спілкування (І. Синиця, І. Чернокозова).

Проблема формування риторичної майстерності вчителя поставлена вперше не сьогодні й вивчена на недостатньому рівні. З огляду на злободенність проблеми, об'єктивну потребу демократизації й гуманізації шкільної освіти на нинішньому етапі розвитку суспільства, важливість вивчення й висвітлення особливостей формування риторичної майстерності вчителя-предметника гуманітарних дисциплін для виховання риторичної культури особистості зумовили **мету** нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. На нинішньому етапі розвитку суспільства теоретичні ідеї та досвід формування риторичної майстерності можуть бути творчо осмислені, оскільки питання демократизації й гуманізації шкільної освіти залишаються актуальними. Незамінним чинником потужної мотивації до навчання є володіння риторичною майстерністю, тобто майстерним володінням живим словом. Недаремно на майстерності мовленнєвого мистецтва як засобу навчання і виховання мудрості та чеснот людини наголошував ще Платон. Сучасний учитель переконаний у необхідності володіння усним словом, щоб воно допомагало впливати на розум і почуття своїх учнів. Зазначимо, що риторична майстерність учителя – це інтегративна професійна риса, яка є основою багатьох функцій учителя-вихователя, естетичної, інтелектуальної, комунікативної, риторичної культури учнів.

Завдяки аналізу перелічених у дослідженні матеріалів, ми можемо зробити висновок про риторизацію навчально-виховного процесу, яка набуває активної пізнавальної діяльності через використання вчителями-предметниками гуманітарних дисциплін інноваційних технологій навчання, що дають змогу розвивати навички невідготовленого виступу і мовленнєво-мисленнєвої діяльності учнів. У процесі спілкування вчитель-гуманітарій вирішує завдання педагогічної діяльності, управляючи своєю і чужою комунікативно-мовленнєвою поведінкою. Стрижнем риторичної майстерності вчителя є мовленева культура та володіння основами успішної комунікації. Вищою формою вираження риторичної майстерності вчителя є мовленнєвий риторичний ідеал [4, с. 33]. Під цим ідеалом ми розуміємо ідеальний зразок мовленнєвої поведінки вчителя-гуманітарія. У ході пошуку, з огляду на досліджувану проблему, нами було відмічено, що велике значення для формування риторичної майстерності вчителя гуманітарних дисциплін мають, на наш погляд, античні риторичні традиції, кращі риторичні зразки публічних виступів педагогів, учених, духовенства, надбання сучасних риторичних шкіл. Заслугує нашої уваги також підхід до риторичного ідеалу як ключового феномена з культурологічної точки зору А. Михальської, цінним унеском у концептуальне бачення формування вчителя-оратора є наукові праці Г. Сагач та М. Хлебникової.

У ході пошуку виявлено, що риторична майстерність учителя є першорядним невід'ємним елементом педагогічного спілкування. Домінантою в організації спілкування проголошувалась така майстерність учителя, яка дозволяє йому, зберігаючи свою спрямовуючу роль й використовуючи природні дані учня, давати йому можливість виявити власні сили, тобто залишати у формуванні особистості розумний, педагогічно доцільний простір для самостійної діяльності кожного [3, с.76]. Таким чином у спілкуванні вчитель може розвинути найкращі можливості кожного учня, які згодом розкриються “вільно й природно”, а вчительські зусилля залишаться непомітними. Варто зазначити, що у вітчизняній педагогіці проблема спілкування вчителя з учнем не була предметом спеціального дослідження. У педагогічній науці питання спілкування учителя з учнем глибоко вивчав В. Сухомлинський, який уважав із найбільш важливих чинників діяльності вчителя його мистецтво володіти словом у поєднанні зі здатністю забезпечити гармонійні стосунки з учнем [2, с.77].

У педагогічному аспекті риторична майстерність, спрямована на розвиток продуктивного мислення, мовленнєвої культури й комунікативної компетентності, є

вагомою складовою формування гармонійної особистості як найбільшої цінності в демократичному суспільстві. У процесі дослідження літературних джерел у ході нашого пошуку виявлено, що володіння риторичною майстерністю високо цінилося ще в античні часи. Учитель завжди служив істині, добру, красі, майстерно володів ораторським мистецтвом, формував високу культуру спілкування. Авторитет такого вчителя великою мірою залежав від рівня володіння живим словом, уміння ефективно, переконливо виступати публічно [2, с.457]. Плутарх у “Порівняльних життєписах” фіксує загальний дух навчання і виховання того часу. Зокрема визначає, що “дітей навчали говорити так, щоб у їх словах їдка гострота змішувалась з вишуканістю, щоб широкі промови спонукали до широких роздумів” [2, с. 451].

Прихильником виховання високих моральних якостей та розвивального навчання вважається М. Монтень. Цінними і сьогодні є поради автора “навчити дитину починати бесіду чи суперечку тільки в тому випадку, коли вона переконається, що суперник гідний подібної боротьби”, навчити “ретельно добирати докази”, “схилитися перед істиною і складати перед нею зброю, незалежно від того, чи відкрилася вона супернику, чи осіяла його самого”, щоб “совість і чесноти учня знаходили відображення і в його мовленні і не знали іншого керівника, крім розуму” [4, с. 30].

Не втратили актуальності сьогодні думки І. Огієнка щодо мовної освіти вчителя: “Кожний учитель – якого б фаху він не був – мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис. Не вільно вчителеві виправдовувати свого незнання рідної мови нефаховістю” [6, с.106]. Виправданою і в сучасній школі є вимога до вчителів усіх предметів “як у школі, так і поза нею, говорити тільки взірцевою рідною літературною мовою й вимовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення, і завжди звертати пильну увагу, щоб на їхніх годинах панувала чиста літературна мова” [4, с.31].

Важливою є для нас і думка Г. Сагач, яка наголошує, що в процесі відродження національної системи освіти, головне насамперед “наблизити школу до життя і до рідного слова” [5, с. 127].

В. Сухомлинський вважає “мистецтво говорити” одним з обов’язкових умінь учителя і вихователя. Як наголошує великий педагог, “становлення людини почалося саме з думки і слова” [7, т.2, с. 239]. Ми підтримуємо думку Джозефа Конрада, який колись сказав: “Дайте мені правильне слово і дайте мені правильну вимову, і я переверну світ” [5, с. 24].

Особливої уваги набуває нині рівень педагогічної майстерності, методичних умінь та духовного надбання учителів гуманітарних дисциплін. Слід акцентувати увагу на риторичному аспекті гуманітарних предметів, який допомагає якнайповніше розкрити весь потенціал особистості, бо поєднує в собі моральне, дієве, яскраве, глибоке, своєчасне словесне начало – слово, думку, дію, які тісно пов’язані між собою. На сучасному етапі відродження і розвитку модернізації освіти на гуманістичних засадах необхідно відзначити, що висока культура слова зумовлює відповідний рівень мислення, і навпаки: висока культура слова і мислення обумовлює культуру діяння [3, с.65]. Лише той учитель, який сам володіє риторичною майстерністю на належному професійному рівні, може навчити й виховати інших.

Сучасний учитель гуманітарних дисциплін, формуючи свою риторичну майстерність, повинен реалізовувати у власному мовленні культурологічні й естетичні функції мови, що вимагає глибокої лінгвістичної підготовки та містить “професійні якості, природні дані оратора, набір необхідних і достатніх якостей особистості, навичок, знань і умінь” [5, с.78].

Висновки. Усе зазначене дозволяє нам уточнити сутність сформованості риторичної майстерності вчителя: активно використовувати в мовленні різноманітні мовно-виражальні засоби; вдало вибрати тактики та стратегії залежно від ситуації

спілкування; уміло використовувати жанрове багатство мови; володіти аудиторією; вміло та ефективно організувати правильне спілкування в різних ситуаціях навчально-виховного процесу; аналізувати власні та чужі виступи; вчасно долати бар'єри у спілкуванні; майстерно виголошувати промови будь-якого виду; варіювати жестами та мімікою; формувати та вдосконалювати власний мовленнєвий імідж.

Список використаної літератури

1. Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностного ориентированного образования / Е.В. Бондаревская // Педагогика. – 1997. - № 4. – С.15.
2. Голуб Н.Б. Значення дидактичної спадщини М.Ф. Квінтіліана для процесу формування культуромовної особистості вчителя / Н.Б. Голуб // Педагогічні науки, 2008. – С. 485.
3. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: Книга для учителя / В.А. Кан-Калик. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
4. Лазарев М.О. Про становлення культури професійно-педагогічного спілкування майбутнього вчителя / М.О. Лазарев // Вища педагогічна освіта. – К.: Вища школа, Випуск 17, 1994. – С. 29-34.
5. Сагач Г.М. Золотослів: Навчальний посібник для середніх і вищих навчальних закладів. – К.: Райдуга, 1993. – 378 с.
6. Синиця І.О. З чого починається педагогічна майстерність / І.О. Синиця. – К.: Рад.школа, 1981. – 165 с.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 томах / В.О.Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 2. – 670 с.

О.Б. Кирилчук

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленка, Полтава

РИТОРИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО УЧИТЕЛЯ ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН

Владение речевой деятельностью, направленной на воспитание и развитие личности, имеет особенную актуальность в условиях становления украинской государственности. В статье проанализировано формирование риторического мастерства учителя предметов гуманитарного цикла и систематизированы теоретические взгляды, направленные на воспитание риторической культуры личности.

Ключевые слова : риторическое мастерство, гуманитарный предмет, общение, речь, речевая деятельность, риторическая культура.

О.В. Kirilchuk

Poltava Korolenko national pedagogical university, Poltava.

RHETORICAL SKILLS OF THE TEACHER OF THE HUMANITIES

Being in possession of speaking and thinking activities, which is directed at upbringing and developing of the harmonious personality, has gained peculiar urgency the condition of the stabilizing of the Ukrainian state power. Therefore the article reveals and analyses the formation of rhetorical skills of the teacher of the Humanities and theoretical views about the development of professional speaking activity which is as well directed at personal rhetorical culture training were systematized.

Key words: Rhetorical skills, the Humanities, communication, speech thinking and speaking activities, rhetorical culture.